

10-7489101-11

Kako stoje stvari danas u jednoj prevazi književno-kritičke, misli kod nas, moglo bi se reći da savremeni, u prvom redu mladi pisac, prolazi kroz dvostruko opasna iskušenja da se ogreši o stvarnost koja ga okružava. Ako se desi da njegovo viđenje stvarnog života ne odgovara predstavama koje o njemu imaju prosečni i, u bukvalnom smislu reči, realni duhovi, koji jedva razumeju prvu metaforu, teško shvataju simbol ili pokazuju svako odsustvo sposobnosti da žive životom dela, da poštuju njegovu unutrašnju logiku, vodeći računa o specifičnim odlikama umetničkog stvaranja, onda se pisac lako proglašava nesposobnim i nedorazumljivim da se uhvati u obaračun sa kvrgavim savremenim temama života što teče tu pored nas, iskustvo mu se ocenjuje po strogim merilima krajnje prizemne psihologije, o ambiciji se pogrdno sudi da je veća od tvoračkog dara, a fantazija, vagona carskim skalama površne razumnosti, ječa od moći neposredne opservacije. Udaljili li se u imaginativni svet svojih halucinacija i zanesle ih se vlastitom tragikom stvaranja, u kome, maštovitim nespokojima, pronalazi nov, samo svoj svet, za njim se brzo puste reči teških moralnih optužbi: pisac je begunac iz života, apsurdan je u svojoj zazidanosti, tud vremenu sadašnjem.

Mirko Kovač je na svom trnovitom putu književnog razvoja za poslednje tri godine, od pojave prvog svog romana *Gubilište* do novog *Moja sestra Elida*, prelazio i doživljavaju surovu nepotrebljivost ovako jednostrano konstruisane sheme za ocenu dela i pišećeg dara. Njegova prva knjiga izazvala je opštu javnu uzbuđnu, protiv nje su se brutalnim uzvicima pobunili mnogi stanovnici grada u kome je romansirer smestio ljude i događaje, osetili su se pogođenim i uvređenim neki predstavnici vlasti o koje se pisac sa prototipom snagom vernog oblikovanja uzgred okružnu, novine su u svežim nanosima donosile sve nove i nove izjave omaložavanja i zlovolje, počinjale je čak da se preti efikasnošću sudskih kaznjavanja i išlo se toliko daleko u revnosno iskrivljenoj službi poretku da su kružila sumnjiva pitanja o tome ko se usudio da to štampa, da pusti u prodaju, da narod zaražuje. Sve što je moglo da doprinese besuonoj hajci nije žalilo truda ni mogućnosti da se baci kamenom i zavila prokletstvom, tako da je pisac ličio na gonjenog zver za koju nigde skloništa nema. Kao da je predosećao slične oblike drastičnih neprijateljnosti i poštujući žestoko tekstu plemenog iskustva, Kovač drugo svoje delo nije događajno vezivao za provincijsku silu gubilišnog zameranja uma u Bileće, već za očaj i mrak jedne nepostojeće Varši, vreme sadašnje smišljeno je potpisno pred vremenom prošlim, roman ličnog, potresnog bola detinjiskih uspomena iz rodnog kraja zamenio je tobož tudom hronikom stranog čoveka o zagonetnim zbivanjima, a ogorčene autobiografske ispovedi, pune osećanja i nemirne svesti, pretvorio je u izvesna mirna razmišljanja ukrojenog temperamenta, "drugog" pisca, Antona Biriša, čiji nam se rukopis, osakaćen i namereno nesredan, u odlomcima celina i nagoveštajima praznina, stavlja na uvid i čitanje. Time se, naravno izložio onom drugoj opasnosti: bekstvu od stvarnosti, koje, ako još nije prokazano, ne znači da uskoro i neće biti.

Ali, kao što se moglo i moralo pretpostaviti, Kovač je ostao veran svojoj emotivnoj vezanosti za određeni vid života, za one pojavne životne forme koje čine neraskidivi deo njegovog stvaralačkog inspiracije. Opet je to Hercegovina, ona upaljena zemlja iznad koje u strogom regionalnom okviru između Gacka, Torića i Bileće, ako i nije, ovoga puta, od maja meseca zaustavljeno sunce da prži sve u paklu ognjenom, onda je jeza stravičnosti iznutra, iz mraka tajnih čovekovih ukrštaja sa sobom i očajne njegove sudbine pred velikim ponorima tamnih dubina. Istina, Kovač je svom novom romanu dao znatno veći kosmopolitski karakter, i u njemu, kao na kakvoj velikoj pozornici istorijskih razmeđa postoje celovito sagledani ili prolaze samo ovaš dodirnuti: Madari i Bosanci, Hercegovci i Bugari, Rusi i Crnogorci, Dalmatinci, Hrvati i Makedonci, i to su, prema raznim zanimanjima: vojnici i oficiri, sveštenici i gradski telali, lekari i moleri, a prema duhovnoj organizaciji skoro svi redom: izokrenuti i izubijani životom, pomereni svesti i zakrznjali pameti, svi pomalo obogaljeni umnim rastrojstvi-

VASILJE KALEZIĆ

DUBINE MRAKA I OČAJA

Mirko Kovač, MOJA SESTRA ELIDA. Bgd. 1965.

ma, grehom i zločinima, darivani patnjom i ispaštanjima. Ovaj opštijski smisao dela ništa se ne umanjuje time što je pisac skoncentrisao svu radnju oko madarske porodice Biriša, i u tom pogledu dao, na izvestan način, već uveliko banaliziranu i klišeiziranim prosećima dovoljno ispitatu temu rodovske degeneracije. Ali, kako se odlikuje potpunom jednostavnošću, znači onim "slepilom" za sve što bi smanjilo intenzitet njegove usredsređenosti na tajanstveno, razričeno, strasno uzneto i strovaljeno, tamno i nejasno, to je i njegova, toliko puta korišćena tema, sužena i sažeta do tako skiještene razdušenosti u osvetljavanju mračnog da je prvi znak izuzetne pišeće darovitosti u snazi slika-nja ovako izdvojenih i osebnih vidova života.

Sva je ova knjiga naseljena i zagrađena smrtnima. Uvod joj je povod za poziv prošlosti koja nadolazi, svako poglavljje ravno je raspadanju grobnih linija, kraj je tiho Elidino umiranje među svojima i nestali mrtvački kotvež iz železničkog vagona. Smrt kao da ne putuje dalje, jer su, s koricama, pale pregrade nad njenim zamašima da bi priče mogle da žive u novim izmišljanjima. Smrt je postala nužnost za potvrdu čovekove tragike zato što je izvesnost i neminovnost; ona se ne može zaobići i pretrpeti i život se, ma koliko to Josif uporno zapisivao na naopako naučenom jeziku, ne da "prestiti". I u *Gubilištu* je odjekivala tuorba crkvena zvonjavanja, jednako zloglasno za molitvu kao i za sahranu, i razlegao se smrtni jek po ogoljenom hercegovackom kršu vapajem koji je opominjao na poltmu stravu večitoj, smrtnog oćaja i straha. Ovdje je smrt uvrćena u enterijer, u intimnu atmosferu porodičnog truljenja, u prašinu kućnih predmeta, u listove debelih knjiga i starih zapisa. Ona, ovoga puta, nije došla kao kob sunca i sudbinskog prokletstva iz prve knjige: "Ja znam samo jedno: sva ova nesreća koja nas prati dolazi od nas samih", ili: "Bili smo protiv svega i jedino što nas je održavalo jeste mržnja", nego je objašnjena razlozima uslova, kretanja i mešanja svetova, onim naslednim opterećenjima koja su psihološki shvatljiva. Tako umiru oficiri za svoju domovinu daleko od nje u tudjoj zemlji u kojoj se na opasnoj oprezi i u takvoj misli čestito ni živeti nije moglo; Dolfi Biriš na nogama oseća kako polako nestaje, rođaci se pitaju što ga tako živog ne sahrane i njegova smrt dolazi kao posledica saznanja da je uzaludno živeti posle svega što je video i što ga u kući teka; Josif, nekad spreman da umre ljubeći, zahtevao je da ga tuda ruka dokrajči zato što mu je bilo jasno da je sve u svetu zalosno i besmisleno; Jakonije se najčudovišnije igrao smrti, jer mudrost nije potvrdila njegovu volju,

niti je život stvoren za knjige u koje je on verovao. U svim ovim slučajevima, kao i u mnogim drugim, pisac je činio i atmosferu treperavom od smrti: zvuk u čudnim stranama tude zemlje uvek pomalo navodi na misli o kraju, sumovi u davno napuštenim kućama samo što ne stežu srce. A najviše imaginativne snage pokazao je onda kada je smrt predstavljao kako se rada, jer grob iznenađno nide iz zemlje i svi ga prisvajaju, mrtvace korača sigurnim hodom po grobljanskoj stazi pravo prema ruci, koja obuhvata prave njegove dimenzije. Otuda je, kao malo ko, u električnim zračenjima, ovaj pisac granice između života i smrti predstavio nevidljivim i jedino slučenim u sigurnosti da je sve što radimo bilo samo priprema za umiranje.

Determinisani uglavnom, i najčešće, slikovitošću pojmova "suvisan", "nećujan", "usamljen", životu ljudi shvaćeni su tako i toliko kao jedan vidljivi okvir. Ali, iza toga, u dubinama nepojamnog vrenja, živi se život većitih sudara u sebi, misli o njima, onom raztranošću sobom koja se prati unutrašnjim porivima, i sav očaj i mrak, kada se razgrnu prodorom unne pišeće svetlosti, otkrivaju sjaj tame u čoveku, razluče polove prostora sa suprotnim nastrojenjima i drže dostojnu ravnotežu sazajnog i nesazajnog, vidljivog i sakrivenog. Pisac time oslozava življenje i briše prepone stroge izdvojenosti; na jednoj strani tamno, a na drugoj svetlo, govoreći tešku istinu o čoveku. Koliko li je samo uložio truda da tankim, jedva vidljivim nitima i postupkom, koji kao da fragmentarno hvata negde priču o nagonskoj pozhdi, a negde detalj raznih ispovedi pred sveštenikom, negde sažaljiv ton opravdanja i katkad korisno delo dobroćinstva, koliko je svim tim omogućio da nam se greh Elidini učini manjim kad znamo da je bila voljna, ili da lakše pravdom prokletu lepotu njenog tela sudbinom po kojoj ona, kao nasledstvo, okajava zla cele kuće. On će, dalje, epikom razvućenošću jedne grozovite grade, krate zločinima i užasima svakojake vrste, ispuniti Jordanovu *Genealogiju*, ali će je, u isto vreme, zamisliti i kao svedočanstvo o čovekovoj upornosti da se mrak savlada, da viedlo ljudsko rastoči sve okove pomućenih strasti. U izukrstanosti realnog i fantastičnog, u poremećenom odnosu stvari i ljudi, i Jakovljeve maloumne vizije su plod degeneracionih snova u ludilo, ali su i otpor porodice, zaostrenost čulnih senzacija, kojima se pokušava da savlada očaj, bes i mržnja javne poruge.

Kao da se smrću onaj kosmopolitski karakter romana postepeno sasvim izgubio: nestala je porodica Biriša u etapama uzaludnih suprotstavljanja, i izgubila se zagađeno, zagonjeno, dok su poslednjeg njenog žitelja pratili na zadnji put kimci, buve i vaši; prošli su i svi zastupnici raznih narodnosti koje je nekad čar, a nekad zla sudbina i nečista namera dovela u zemlju. Ali ostala je Hercegovina, ta zemlja za koju Kovač ima često izraz opore jetkosti, ali i prkos muške ljubavi starog pesnika: ovo je zemlja prokleta, ali moja! Za sve druge je ta zemlja čvornovata pustoš, goli kamen, i sve ličnosti ove knjige, koje su stranci, ne prestaju da se pitaju kakva je ovo čudna zemlja, kako se u njoj može živeti a ne potuđeti. Za pisca to je tie snage, izvor nadahnuća, i bez obzira što zna da mu se omakne reč srdžbe, osećaje i nezadovoljstva, ta zemlja je nošena njime, u srcu, možda baš onim rećima koje su na jednoj strani groznoćavo ispisane: "... sa prastarim kriticima nasleđena i časti, zakopane slave i ponosa ovog naroda koji je sve pobede dobijao zahvaljujući svojoj gladi, patnji, nemaštini i pegavom tifusu".

Književni dar Mirka Kovača ovom novom knjigom još više je istaknut i još ubedljivije potvrđen. U poređenju sa *Gubilištem* on je sada znalački zaustavio dah, smirio nezastavljivu mašinu sirovog talenta, smanjio jačinu doživljajne blizine bolje savladanim predmetom i zadržao odstojanje koje mu je dozvolilo da bude mirniji,

s manje uzbuđenja i ogorčenja. Iako je više pomenih, unakaženih, zlom proklelih, on je pokazao izvestan saosćenički stav, nešto od sažaljenja za taj jadni svet, jedan human odnos razumevanja i pravedanja. *Gubilište* je bilo knjiga nad kojom se svakog časa, skoro sa svakom novom stranicom, moglo raspuknuti nešto od silovitog rasparanja neba munjom. *Moja sestra Elida* je više hroničarsko izlaganje, sa čarima iznošenja koje podseća na način usmenih pričanja, koja su zato uvek murtija i iskustvenija. Moglo bi se reći da je Kovač tako uspeo više da zadržati vreme, jer ovo kazivanje živi od sećanja, od retrospektivnog povezivanja, od onih mnogostrukih varijanata koje se nikada sasvim ne podudaraju. Svi pričaju, svi deluju pričanjem i radnja se drži u neprestanoj živosti novog i iznenađenog, onog koje unistava ranije i otvara mogućnosti sledećem. Jednom se sve to javlja subitovito, ukopano, temeljski, a drugi put razliveno, opirno i razvučeno, i size se formira ne akcijom oko konkretnih i spontanih tokova povodom jedne ličnosti ili događaja, nego uveliko pričama koje izviru jedna iz druge, dopunjavajući ih tako da se stvar menja iz korena i donoseći novog toliko da se kraj ne vidi. U duhu sa ovim urađeno je nešto značajno: sa ličnostima: one žive neobično dugo, pojavljuju se kad ih ne očekujemo, idu pošto su sahranjeni, govore iako su mrtve. Tako je Kovač *produžio život uopšte*.

Mirko Kovač je pisac koji vidi stvari jednostrano ali ih vidi duboko. On je postavio dovoljno odstojanje da njegova mimika uverava, kao što je i njegovo govorenje o najzbuđljivijim događajima lišeno patetičnog i verbalne domišljivosti. Sav u tonu lakih tamnih obrisa, kad hoće da nagovesti, i sav u raznorodnosti imaginativno isprepletanih mračnih obzora, kad dograđuje novim izmišljanjima, on je i polegla hronika epskih talasanja i dramsko stanje unutrašnjih uzbuđenja. On nema andrićevsku moć prenošenja sugestije na druge, i zato, možda, nijedan od njegovih junaka ne ostavlja na nas utisak da ima u sebi viših želja, onih prijetnih, uzvišenih ideala koji bi ga gonili na veliki život. Ti junaci ne stradavaju dovoljno kobno, ne baca ih udes vrtložno, nije im sudbinski određen kraj. Kao da su, ponekad i mimo pišeće volje, suviše razložno objašnjeni društvenim odnosima, prostom na kome se nalaze, dobom u kome žive, nasledima koja ih, u racionalnoj proračunatosti, opterećuju. Kovač čas svet vidi na stamenom postolju, a čas ga oseća naheranim i u kosini bliskog pada. Uzevši u celini, do njegovih lepota, dolazi se i sa naporom i sa nasladom: kao ono kad Jertimije, u zagašujućim i smradnoj prostori, skida polako pokrov sa Elide, i dok svi sa zlobnom radoznalošću očekuju da vide uvelo i smežurano lice poznate i tragične vlenice, tamo se, deo po deo, pojavljuje vnerska lepota očuvanosti i svežine.

Opšta ocena poslednje Kovačeve knjige ne bi bila potpuna i ne bi bila pravedna ako se, u ovoj prilici samo u kratko, ne spomenu brojne asocijacije koje ona u nama izaziva u jednom nepovoljnom odnosu. Po svemu sudeći, Kovač je prijemčiva, asimilatorska priroda, sa preterano rastresitom senzibilnošću i bez jako razvijenog kritičkog stava prema mogućnostima uticaja. U ovoj knjizi prisutan je Andrić nešto prejak u stvaranju atmosfere koje zrače tajanstvima i razdražuju čula, tu su i skicirane sporedne ličnosti prema njegovim modelima, tu čak i ekspozicija koja mnogim pojedinostima podseća na epigonstvo, kakav je slučaj sa početkom poglavlja *Jafet, Josif i Jakonije*. Kovač je preuzeo dosta od Bulatovićeve dekompozicije: postoje celine za sebe, novelistički zasvođene, i te iste celine, u razvijenosti, kao odlomci veće gromade. U romanu se često pominje Gogol, sa strahotnim slusanjima priča kraj ognjišta, ali ovde nije to taj Gogol seoskih jeza i vašaški ludih pretvaranja, nego Gogol *Zapisa ludaka*, onaj pisac osobene ubrazilje u kojoj nestaje granica između sna i jave. Ostalo je nešto od Dostojevskog u slikanju dostojanstva patnje, zasmetaju slobodne asocijacije skokovito iskrivljenih smena u predstavama oko Jakova koje su rađene kao kod Fokera, onaj kukac ispod Elidnog kreveta samo što ne prohodna tragom Kafkinog "preobražaja".

ISTVAN BRAŠNJO

divlje vode

Zvezde iza mulja, zvezde tame, tuorba noć;
noćnici s lampama, iza lampe zvezde, ništavna noć;
dastljenci leda, i zvezde-uhode, noć u traljama;
brazde noći, zvezde u kđl utabane, preživaju brda trave;
dlan zvezdanog neba, zreli koren travu, pobunjene kiše;
naslada noževa, sjajne mete flaša, i noć-njiva kukuruza;
vatre vatrom raspaljene, čegrist nebesa, nesumljiva noć;
snoptje kišom rešetano, ponoć bez semena, ponoć što udara tačno
telo; trulež; ševrdanje.

Sa svemirom iza sebe, cilj nam je još samo seoba i šena,
promiče sunce uz plavi bruj, s nepoznatim vetrovima
u svom velu;
naša mu je povest neshvatljiva, —
ustaju na nas predeli 6rx,
odratno bilje klija na licu zemlje, klatna se samo
unazad klate;
živeti, voliti unazad: pogledati u lice stvari;
kad meriš lice stvari ono zna da zakrvari —
il ga uopšte nema, jednostavno — ne postoji.

S mađarskog preveo Danilo KIS